

Faragó László

**A KONCEPCIÓVEZÉRELT
TERVEZÉS
ÁLTALÁNOS ELMÉLETE**

CÍMŰ DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar Multidiszciplináris Doktoriskola

Pécs, 2003. március

1. A dolgozat célja

A dolgozat elsődleges célja a *közösségi* tervezési gyakorlatot megalapozó *általános elmélet* megfogalmazása. Teoretizáló munkám során a választott témát úgy szűkítettem, minden kérdésfelvetésem arra irányult, hogy a gyakorlatot – a kétségekkel is számoló – tudatosabb alapokra helyezzem. *Szemléletváltásra* törekedtem, alternatívát szerettem volna kínálni a pozitivista empirikus-analitikus gondolkodás mellé, a teleológiát, a koncepció fontosságát hangsúlyozó tervezésfilozófia felvázolásával. Tudatosítani kívántam a helyzetfeltárás korlátait, és a *kívánatos és elfogadott elképzeléseket* állítottam a tervezés középpontjába. Dolgozatommal hozzá szeretnék járulni az „álobjektivista” teóriák és retorikák túlsúlyának mérsékléséhez.

2. A témaválasztás indoklása

Választásom azért esett e tervezéseméleti munkára, mert a hazai kutatások és publikációk e témakörben jelentős lemaradást mutatnak, nagyok a hiányosságok és a gyakorlatban sok a félreértés.

A szocialista érában a *tervezéseméletnek* csak meghatározott szűk szeletét, a történelmi materializmus ideológiájára épülő tradícióját lehetett művelni és tanítani, és még a neomarxista elméletek is kevés figyelmet kaptak. Az 1990-es évek elején a tervezést vagy annak bizonyos közösségi, társadalmi formáit sokan azonosították a korábbi „szocialista gyakorlattal” és felszámolták intézményeit, oktatását, és nem került helyébe (mellé) más elmélet sem. Az élet kikényszerítette a tervezési gyakorlat újraindulását a közszféra minden területén, de az *elméleti alapok* mindmáig haloványak maradtak. A szakirodalomban leginkább csak a vállalati szférában alkalmazható stratégiai tervezéssel és menedzsmenttel találkozhatunk és a különböző egyetemek hallgatói java részben csak módszertani kérdésekkel, eszközökkel találkozhatnak. Jellemző, hogy a műszaki szakterületektől eltekintve nincsen tervező (planner) képzés (szak) felsőfokú oktatási intézményeinkben, és a *tervezésemélet* önálló tantárgyként sem szerepel a jelenlegi tanrendekben. A gyakorlati tervezőmunkában a szakma egy része a korábbi tervezési gyakorlat újraélesztésén szorgoskodik és az új generáció – és a váltani tudók – figyelmét a nyugat-európai, elsősorban az uniós *napi gyakorlat* köti le, ezek adaptálása jelent új színfoltot. Magyarországon szinte senki sem vállalkozott a társadalomfilozófia újabb eredményeit is integráló személyes értékválasztáson alapuló elméleti jellegű összegzésre.

3. A téma megközelítése, módszertan

A PhD-dolgozatoknál szokásos empirikus munkák nem jelennek meg közvetlenül dolgozatomban, ami nem azt jelenti, hogy nincsenek ilyen irányú tapasztalataim. Az elmúlt 25 évben irányítottam vagy részt vettem számos közösségi „terv” készítésében és opponálásában a vertikális hierarchia minden szintjén (helyi, kistérségi, megyei és országos). A tervfajták tekintetében is számos műfajt „kipróbáltam” a hagyományos fejlesztési koncepciótól és rendezési tervektől kezdődően az EU-konform stratégiai és operatív programokig. A gyakorlati tervező munka során szerzett élményeim beépültek *tapasztalati sémáimba*. Ennek az *előzetes tudásomnak* megfelelően *célirányosan* kutattam fel mások elméleteinek azon részeit, amelyek *saját összefüggésrendszeremben* felhasználhatónak tartottam.

Dolgozatomból hiányzik filozófiai nézetek, nevesített tervezésemlekek hagyományos módon való ismertetése és/vagy kritikája is. A leíró módszert sohasem éreztem intellektuális kihívásnak, így e feladatot másokra hagyom. A gadameri hermeneutika alapján vallom, hogy az olvasottak megértése egyben értelmezést is jelent, így mások nézeteit szempontjaim és törekvéseim alapján értelmezve alkalmaztam.

A korábbi tapasztalataim alapján hipotézist állítottam fel a tervezésről, majd ennek cáfolatát vagy megerősítését kerestem elfogadott tudományos nézetekben. A „racionális diszkusszió” írásos dokumentumait tanulmányozva vizsgáltam, hogy mit gondoltak mások a tervezés során felmerülő általános problémákról. Kutatásaim ezen fázisában elsősorban nem a tervezéssel foglalkozó műveket, elméleteket tanulmányoztam, hanem a tervezésről bennem kialakult képet (feltételezést) általánosabb, például (tudomány)filozófiai tételekkel ütköztettem. Ebben az értelemben az általánosabb érvényességre számot tartó tételektől haladtam a tervezés elmélete, majd a konkrét alkalmazhatóság felé.

A tervezés alapvetően diszciplínafüggetlen, hiszen képes az élet bármely területén az aktuális tudást cselekvéssé alakítani. Kutatásaim során sem tekintettem a diszciplináris határokat átjárhatatlanoknak, sőt „határokon átnyúló együttműködésektől”, a multi- és interdiszciplinaritástól vártam új szintetizáló eredményeket. E megközelítés kétségtelen veszélye, hogy a belső konzisztencia érdekében olyan kompromisszumokat kell kötni (fogalomhasználat, tételek és állítások más feltételrendszerben való alkalmazása, eltérő hivatkozási, jegyzetelési gyakorlat stb.), amelyeket szigorúan egy diszciplína határain belül gondolkodók „nem jó szemmel néznek”, vagy olyan nem megengedhető lépésnek tartanak, ami a tudományosság rovására megy.

Sajátos kettősség kísérte végig munkámat: egyrészt elméleti igénnyel közelítettem a témához, másrészt folyamatosan szembesültem a praxis korlátaival. Megközelítem alapvetően posztpozitivistá, de a tervezés meghatározott mozzanataiban elfogadom a hagyományos verifikálási törekvéseket, de tudatosítom, hogy ez sem változtat a tervezés egészének normatív jellegén. Gondolatépítményemben a transzcendálás végtelensége találkozik a gyakorlat konkrétságával, a metanarratívák elvetéséből eredő lehetőségek sokasága a csak ott és akkor létező érvényességgel.

4. Kiinduló dilemmák

Dolgozatom első fejezetével (Tervezésfilozófiai dilemmák és válaszok) célom jórészt a dekonstrukció, a megújításra szoruló meggyőződések elbizonytalanítása volt, annak a kellemetlen bizonytalanságérzésnek az elplántálása, ami a témával való mélyebb foglalkozásra, a tervezési alapelvek újragondolására (vagy a korábbiak megerősítésére) késztet, és így fokozottabb tudatosságot eredményezhet.

Hume, Kant, Marx és más filozófusok tételei alapján állíthatjuk, hogy *a hagyományos objektivitás a tervezésben is csak illúzió*. A valóság megismerésének korlátai vannak, és a megismert tények önmagukban némák. A tervezőknek is be kell látniuk, hogy a „van”-ból még nem következik az, hogy mi a helyes és helytelen, és hogy mit kell tenni. A tényekből sohasem vezethetők le az értékek. A valóság megismerése sem egyszerűen az érzékek objektumának, a magában való dolgoknak a leírása, hanem az *a priori módon belegondolt fogalmakkal való rekonstrukciója*. Az emberi értelem alkotó jellegét megfogalmazó tétel, a racionalizmus ilyen módon való elfogadása ad lehetőséget a tervezésre, ugyanakkor ez megnehezíti a választások, a döntések megítélését, érvényteleníti az empirikus hivatkozási alapokat és erkölcsi, morális dilemmákat vet fel.

A hagyományos objektivitásra való törekvés helyett a tudományos racionalizmus lehet a tervezés, a tervezői gondolkodás módszere, a transzcendálás metodológiájának mozgatósereje. Popperre és Polányira hivatkozva vezettem le, hogy a köznapi hiedelmekkel szemben ez sem jelent többet, mint a tudósok „szubjektív objektivitását” és e tételek alkalmazása pedig elitizmuson alapul.

Be kell látni, hogy a tervezők elvesztették feltételezett és gyakran hangsúlyozott ártatlanságukat, nem lehet a tervezők szakmai racionalitását, pártpolitikai semlegességét objektivitásnak feltüntetni. Tévhit, hogy a tervezés objektivitása fenntartható azáltal, hogy a tervezők szakmai tevékenységét elkülönítik a normatív értékválasztásokon alapuló döntéshozataltól. A szubjektum nem küszöbölhető ki a tervezés folyamatából, sőt az a tudást

konstituáló nélkülözhetetlen elem. A tudományos vagy tervezői szubjektivitás elkötelezettséget, tudományos és társadalmi értékek közvetítését, normakövetését jelent.

A tervezés szükségszerű normativitásának belátásához elegendő akár az is, ha a tervezés kiinduló *feltételezését* vesszük szemügyre, nevezetesen azt, hogy a tervezés valamilyen formáját fölé helyezzük az „ad hoc”, a spontán, a nem tervezett „elrendezési módoknak”. Sokan éppen ezzel nem értenek egyet, és például a természet evolúcióját tartják magasabb rendűnek, vagy a történeti és a környezeti determinációban hisznek.

A tervektől és azok megvalósításától minden esetben valamilyen pozitív változás bekövetkeztét várjuk. Általánosan elfogadott az az utilitarista megközelítés, amely *az érintett emberekre gyakorolt hatást kívánja mérni*, bár nyilvánvalóan sok esetben nem egyszerű az érintettek körének meghatározása és a különböző típusú előnyök (haszon, kényelem, boldogság stb.) és hátrányok (veszteség, kényelmetlenség, boldogtalanság stb.) összevetése sem. Jól választottunk, ha cselekedeteink következményei jobbak, mint bármely más helyette megtehető cselekvésé, de döntéseinket a valószínű következmények alapján hozzuk, és a tényleges minősítés csak korlátozott érvényességgel bíró ex post értékeléssel végezhető csak el.

Sokan, a tervezéssel szembeni kihívásokra a válaszokat a demokratizálódás erősítésében, a nyelvi kommunikáció és a megértés jelentőségének növelésében keresik. A tervezés-elmélet sokat profitálhat a hermeneutikával és a kommunikatív cselekvéssel foglalkozó filozófiai munkákból, de be kell látnunk, hogy e nézetek sem oldják meg varázsütésszerűen a tervezői gyakorlat minden gondját, illetve számos tétel eleve kizárja a tervezési megközelítést. Mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy az érintettek körében „ideális beszédhelyzeteket” teremtsünk, de a tervezési gyakorlatban számos engedményre kényszerülünk. A tervezés alapvetően sikerorientált instrumentális cselekvés, amely hatalmi hálóban működik. Problematikus minden érintett bevonása és a nyitott diskurzusok lefolytatása, az sem biztosítható, hogy mindenki egyességre kívánjon jutni és bizonyos esetekben a konszenzusnak is lehet negatív olvasata. Tehát a modern tervezés során a legtöbb esetben meg kell elégedni a – *Habermas* által negatívan beállított – „stratégiai cselekvésmodell” megvalósításával.

A tervezés mint társadalmi cselekvés felveti az egyén és a kollektív gondolkodás kérdéskörét, mégis úgy gondolom, hogy a tervezés szempontjából nem kell a kollektív tudat fogalmát bevezetni. Elég az interszubjektív világ feltételezése, amely az egymással érintkező szubjektumok közösen választott és alakított világa. Az individuális élettörténetekből is levezethető a másik ember iránt érzett tisztelet, a szolidaritás, az érdekazonosságon alapuló

közös cselekedet, de a szükségszerűen interszjektív társadalmi lét azonos identitást és azon alapuló azonos látásmódot, értékeket és akaratot is eredményezhet. Bárki előtörténetének minden mozzanata kapcsolódik mások geneziséhez és a különböző aktuális cselekedetek találkoznak mások cselekvéshelyzetével. A tervezésben elég, ha elfogadjuk, hogy a közös értékeket vagy akaratokat tükröző „közös” vagy „társadalmi” tudat *az interszjektív kapcsolatok révén az egyéneken alakul ki.*

Az analízis és a szintézis jelentőségének és szerepének megítélése is különböző. Az analízis, a tervezés helyzetfeltáró és értékelő szakasza nem a magánvaló világról ad objektív képet, hanem azt segít explicitté tenni, hogy kik vagyunk, hová jutottunk, hogyan látjuk magunkat és helyzetünket a környező világban, az adott cselekvéshelyzetben. A szintézis, a tervezésben a koncepcionálás, mindig valami újat hoz létre, arra keresi a választ, hogy milyenné szeretnénk válni és hogyan tudjuk azt elérni.

5. Tudományos eredmények

1. Paradigmaváltás a tervezéseméletben: az empirikus-analitikus tervezéstől a koncepcióvezérelt tervezés irányába

Meggyőződésem, hogy a gyakran pozitivistának feltüntetett korábbi tervezési gyakorlat átalakulóban van, és körvonalazódik egy posztempirista, posztpozitivistista paradigma. *Kuhnt* követve, a paradigmát a tervezésre vonatkoztatva olyan *tudományos alapállításnak* tekintem, amely filozófiai alapelvek, értékválasztások, formai alapszabályok *konceptuális készlete, összessége*. A paradigma tartalmazhat bizonyítás nélküli állítást, popperi kategória szerint korroborált hipotézist is, amelynek az elkötelezettség szempontjából van jelentősége. A tervező által tudatosan választott vagy hallgatólagosan alkalmazott paradigma (pozitív és a normatív állítások kombinációi) olyan a priori gondolati struktúra, amely irányítja, vezérli a tervező gondolkodását, meghatározza látásmódját, alapvető beállítódását. A paradigmák a konkrét cselekvéshelyzetben, a személyes alkalmazás során interpretálást igényelnek, így ugyanazoknak a paradigmáknak az alkalmazásai különböző eredményekre is vezethetnek. Az egymás mellett létező különböző és az egymást váltó paradigmák összemérhetetlenek, mert másról szólnak. A paradigmaváltás során megváltozik az egyes kifejezések jelentése, a tudományos nyelvhasználat, az értékelés módszere stb.

A tervezéssel szembeni elvárások változása, a hagyományos gyakorlat kritikája és a legújabb társadalomelméleti kutatások konceptuális készletváltáshoz vezettek a tervezéseméletben is. A korábbi pozitivistista alapokon nyugvó empirikus-analitikus tervezéstől

posztpozitívista tervezés irányába haladunk, amely középpontjában nem az adottságok, a kényszerítő determinációk keresése áll, hanem a koncepcióalkotás és a tanulási folyamat. Az erről folyó diskurzusok nyomán még nem álltak össze az egységes új paradigmák, a kritikákra adható válaszokból egyelőre csak a lépések irányai körvonalazódnak. Az 1. táblázat első oszlopával jellemzett gondolkodásmód felől haladnak a megújító törekvések a második oszloppal közelített gondolkodás felé.

1. táblázat

POZITIVISTA	„POSZTPOZITIVISTA”
MEGKÖZELÍTÉS	
abszolutista	relativista
objektív	szubjektív
objektív-szubjektív	igaz-hamis
empirista	racionalista
strukturális	egzisztencializmus
metanarráció	„kis elbeszélések” sokasága
indukció	dedukció,
analízis	szintézis
deskriptív	normatív
tapasztalat	önreflexió, jövőkép
mérhető mennyiség	minőség, érték
meggyőzés, érvényesítés	kritika, érvelés
technikai, instrumentális	gyakorlati, kommunikatív racionalitás
munka, teljesítmény	diskurzus, megértés
igazolás	érvényesség, legitimitáció

Forrás: Saját szerkesztés.

2. A koncepcióvezérelt tervezés fogalmának körülírása és maximáinak a meghatározása

A tervezést nagyon nehéz általánosságban konkrét tértől és időtől, történelmi-politikai kontextustól függetlenül tárgyalni, mert nem állandó sem tárgya, sem módszere (formája), és a különböző (politikai) kultúráknak is más fogalmuk van a tervezésről. A tervezés adott kultúrkörön belül is állandóan változó evolúciós folyamat. Lényege az, hogy a *véletlennel*, az *esetlegessel* és a mindenre kiterjedő *determinizmussal állítjuk szembe a tudatosan irányított lépéseket*. A koncepcióvezérelt tervezés középpontjában a céltételezés, a transzcendentális logikán alapuló koncepcionálás áll, és ennek megfelelő rendet visz a gyakorlati élet problémáinak a megoldásába.

Az előfeltételezések és a különböző elvek és maximák adják azt a szimbolikus metarendszert (-paradigmát), amelyben a jövővel kapcsolatos elhatározásaink megszületnek, amely az ismert és a nem explicit tényezők reorganizálásának keretében szolgál.

Előfeltételezések (hittételek, axiómák):

- Feltételezem az *ismeretlen*, állandóan változó valóság és igazság létét, ezek megismerésének igényét és a megismerés végtelen fejlődését.
- A teleológiai cselekvés az ember sajátja és *a tervezés ennek operacionalizálása, explicit formája*.
- Elfogadom a *racionalizációt*, mint teleológiai elvet, amely a transzcendentálás lehetőségére, a szabad akaratra épül.
- Elfogadom a *teljesítményelvet*, de azt nem korlátozom a gazdasági teljesítményre, hanem meghagyom a legszélesebb értelmezés lehetőségét.
- Elfogadom a közszféra – egyéni belátáson alapuló, szükség esetén történő – beavatkozását a magánszférába.
- Belátom, hogy a napi gyakorlatban a bizonyosság ismerete nélkül is döntenünk és cselekednünk kell.

A közösségi szférában folyó tervezés fontosabb maximái a következők:

- a tervezés alapvetően egy módszertan, amelynek van elmélete és operacionalizálható gyakorlata;
- a tervezés magába foglalja a tervkészítést, végrehajtást és a visszacsatolási folyamatot egyaránt, így hozzájárul az életvilág újratermeléséhez;
- tanulási folyamaton alapuló önfejlődő rendszer, a tervező képes a saját hibák korrigálására;
- a posteriori tapasztalatok jelentős részét „kísérletezéssel”, a hipotetikus tervek megvalósítása útján szerzi;
- interszubjektív racionalizálási folyamat, a valósággal folytatott normatív dialógus és az interszubjektív kommunikáció segítségével növeli a tudatosságot;
- a tapasztalatok meghaladásának (a transzcendentálásnak) modern módszere;
- meghatározó mozzanata a koncepcionálás (paradigmálás, transzcendentálás, értékpartikularizáció);
- csak korlátozott ellenőrzésre van lehetőség, döntően a cselekvéseket követően;
- összekapcsolja a célszerű szabadságot, az eshetőséget és a felelősséget;

- a ma tudásszintjén aktívan jövőorientált (valamely rendszer, folyamat jövőbeni irányítását, kézbentartását szolgálja);
- rendszerszerűséget, rendezettséget visz a racionalizációba, a teleológiai cselekvésekbe;
- pragmatista, az aktuális tudást externalizálja és célirányosan cselekvésekké alakítja (gyakorlati politika);
- irreverzibilis változásokat eredményez a környezetében;
- többszintű és sokszereplős hatalmi játék, a hatalomgyakorlás eszköze;
- explicit, jól artikulált, jól strukturált és formalizált eljárásrendet követ;
- a kommunikáció egy sajátos megjelenési formája, a folyamat dokumentumai, a tervek a nyelvi kommunikáció objektívációi.

A „jó” működés (a maximák érvényesülésének) peremfeltételei (metaelőírások):

- meglévő (kialakuló) értékkonszenzus (érdekazonosság);
- átláthatóság;
- információkhoz való hozzáférés biztosítása;
- szakszerűség (elvárható tudás és a szükséges eszközök biztosítása);
- kontrolláltság;
- garantálni kell (jogszabályokban) minden potenciális érintett számára az aktív részvétel lehetőségét;
- a reális kommunikációs közösségekben *törekedni kell* az „ideális beszéd-szituációk” kialakítására;

Tehát a (konceptióvezérelt) *tervezés „kísérletezésen” alapuló ciklikus tanulási, racionalizálási folyamat, a sikerorientált intencionális társadalmi cselekvés egyik jól strukturált instrumentális módja, az (ex ante) irányítás explicit eszköze. A tervező a történetileg szituált jelenhez egzisztenciálisan kötődő, érvelési és stratégiai kompetenciákkal rendelkező kommunikatív individuum. A terv a szándékolt cselekvések konkrét pillanatban rögzített (előrevetített) képe, a normákkal átszőtt társadalmi cselekvés objektívációja, elfogadása pedig kötelezettségvállalás. A tárgyasulás nem elsősorban a megvalósítás érdekében szükséges, hanem az átláthatóságot, a véleményezhetőséget (falszifikálhatóságot), a partnerség elvének teljesíthetőségét, a számonkérhetőséget szolgálja. Mindezek biztosítása érdekében használatát a társadalmi normák és azokat szakaszosan követő jogszabályok szabályozzák. Információkat tartalmazó, üzenetet közvetítő, mértéket adó kommunikációs*

eszköz. A terveket maradéktalanul nem megalapozható és igazolható hipotézisként foghatjuk fel, amelyeket időről időre felül kell vizsgálni.

3. A teleologikus tervezési folyamat három fő jellemzője

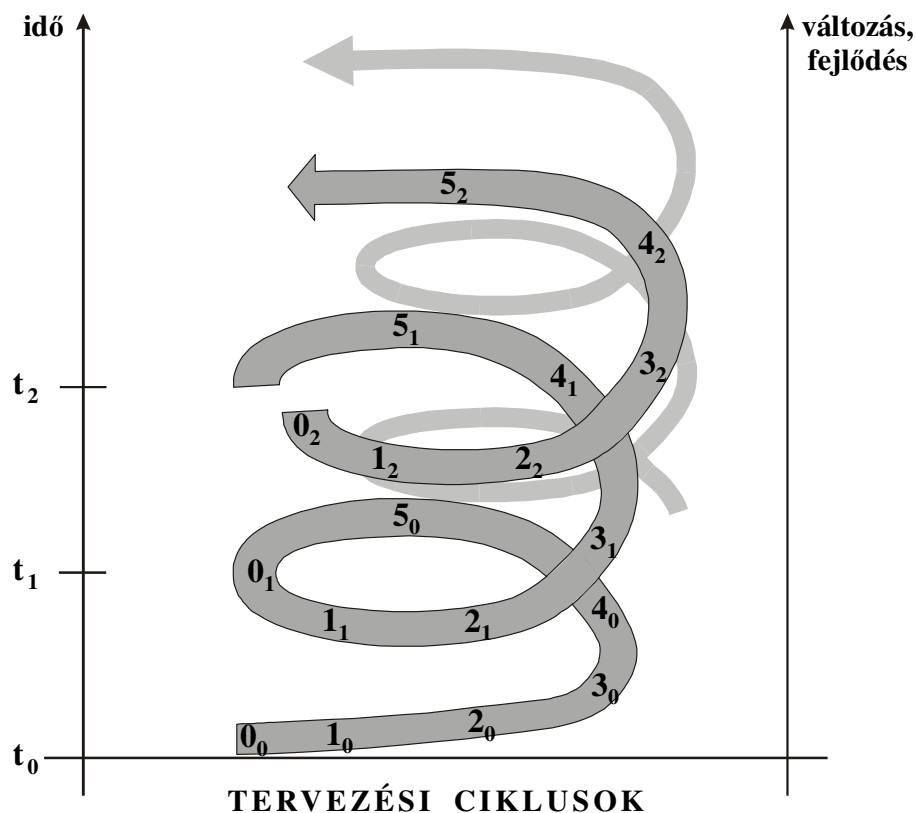
A szabályszerű tervezési gyakorlat jellemzői közül hármát kiemelkedő jelentőségűnek ítélt meg és ezeket részletesen is kifejtettem:

- ciklikus racionalizálási és tanulási folyamat,
- új tudást hoz létre,
- korlátozottak a pragmatista értékelés (igazolás) lehetőségei.

Az egymást követő tervezési ciklusok során ismereteink mennyisége nő és minősége javul (kumulatív fejlődési modell), így az egész teleológiai cselekvés (tervkészítés, megvalósítás és visszacsatolás) egy előre haladó változási folyamat, amelynek időben későbbi stádiumai integrálják a tanulási folyamat eredményeit, így egyre „magasabb rendűek”.

1. ábra

A TERVEZÉSI CIKLUSOK RACIONALIZÁCIÓS SPIRÁLJA

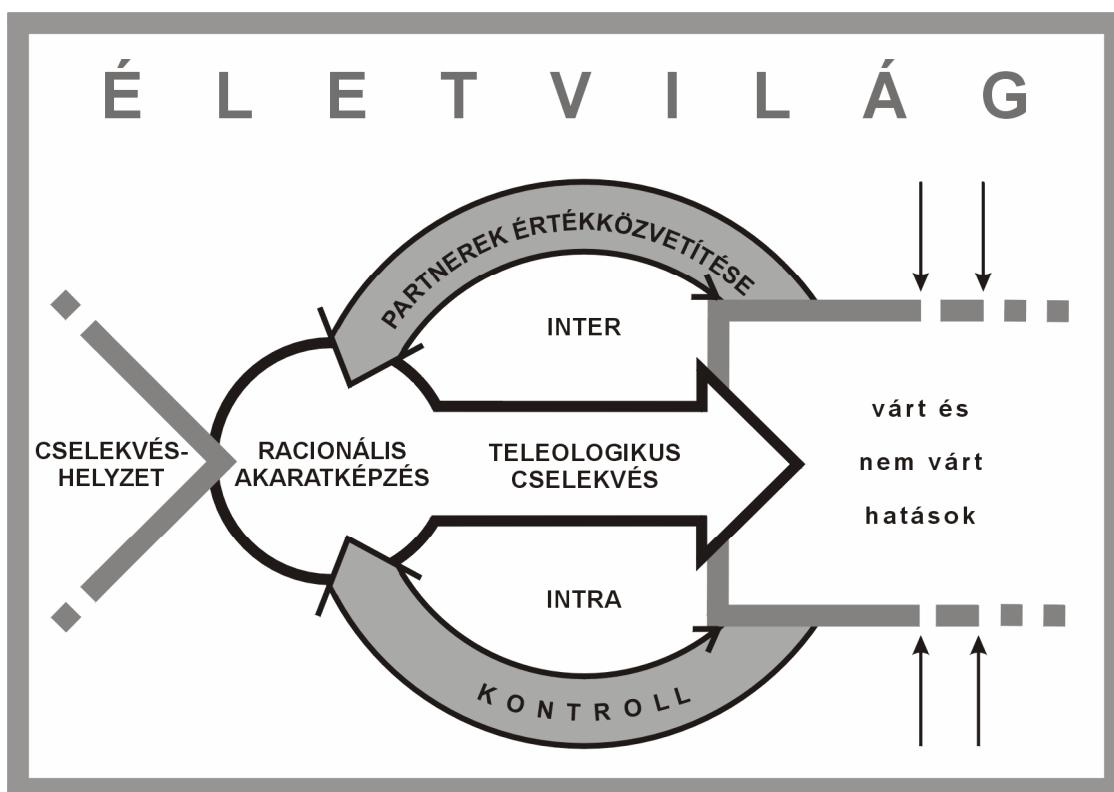

Forrás: Saját szerkesztés.

A tervezés folyamatos kísérletezés, az elmélet és a gyakorlat összevetésének tere. Nem elégszünk meg a meglévő tapasztalatokkal, hanem feltételezéseinket a gyakorlatban megvalósítva új ismeretekre teszünk szert. A ciklikus tervezés során az a priori hipotéziseink egy részéből a posteriori tudás válik.

2. ábra

A TERVEZÉS KETTŐS TANULÁSI ÉS ELLENŐRZÉSI KÖRE

Forrás: Saját szerkesztés.

A cselekvéshelyzet a tervezés aktorai által a környezetből (életről) kiragadott rész, amely a tervezés tárgyához (témájához) kapcsolható lehetőségek fényében, a relevánsnak tartott elemekből konstituálódik. A határozott irányultságot kifejező nyíl a teleologikus gondolkodás és cselekvés egységét fejezi ki, amely tudatosan változásokat kíván indukálni környezetében. A külső környezet az egyik inputja és végterméke is a tervezés folyamatának. A teleológiai cselekvés megváltoztatja a fizikai, társadalmi környezetet, hat a normákra és „növeli” tapasztalatainkat, tudásunkat is. A 2. ábra a praxisrationalitás két visszacsatolási, tanulási körét is mutatja. A belső (alsó) körben törekszünk az empirikus önigazolásra, a felsőben (inter) pedig a normatív elfogadottságra. A felső, interszubjektív térben zajló tanulási kör, a normatív kontroll az igazság aktuális értelmezését adja. Ez a külső

tanulási kör nemcsak a tervekészítés, megvalósítás folyamatát kontrollálja, hanem a belső tanulási kört is, tehát a folyamat egészét.

A tervezés hasonlóságot mutat a tudományos tevékenységgel, az új ismeretek szerzésének folyamatával. Nemcsak az ismert tudásra épít, hanem merít az ismeretlenből is. A szintetizálás, a koncepcionálás mozzanatában az intuíciónak, a személyes tudásnak köszönhetően nemcsak az explicit tudás, hanem a személyes tudás másik eleme, a hallgatólagos tudás is beépül az elhatározásokba, a tervekbe, így valami új születik. Az új tudás létrehozásának tanulási körét *Polányi* munkásságára alapozva *Nonaka* és munkatársai modellezték. Ezt a széles körben elterjedt SECI-modellt módosítottam és egészítettem ki a tervezési folyamat lépéseivel.

3. ábra

A TUDÁSKONVERZIÓ SECI-MODELLJÉNEK ADAPTÁLÁSA A TERVEZÉSRE

Forrás: Nonaka és Takeuchi 1995, 71. o. és Nonaka és Konno 1998, 43. és 46. o. ábrák nyomán saját szerkesztés.

A ciklikus koncepcióvezérelt tervezés esetében az értékelések jelentősége nem elsősorban az utólagos igazolás, az esetleges apológia, hanem az újabb döntések jobb megalapozása. A kísérletezés útján nyert tapasztalat érvényessége időleges és korlátozott, így az újabb feltevést megint csak hipotézisként tudjuk kezelni, amelyet újabb kritikának kell alávetni. Az objektivitás csupán e folyamatos kritikai módszer objektivitásával lehet azonos. A megvalósítást követő hatások és azok elfogadása megerősíthetik vagy elvethetik mindazokat a feltételezéseket, amelyek irányították a tervezés folyamatát. A cselekvést követő *utólagos* értékelés lehetősége mellett szükség van a szándékok helyességének *előzetes* belátására és a megvalósítás folyamatának – az eszközválasztás – *közbenső* ellenőrzésére is. A cselekvés eredményeivel való kritikai igazolás módszere alapvetően deduktív: hipotézis → cselekvés → a posteriori tapasztalat → elfogadás vagy revízió az új szituációban. A tervezési ciklusok során, a tanulási folyamat eredményeként egyre jobban igazolt célokhoz és cselekvési programokhoz jutunk.

Az *ex ante* értékelés során nem az objektív tudás és a nem tudás között választanunk, hanem azt kell megfontolnunk, hogy melyik hipotézisre (hitre) épülő akarat az érvényesebb és a plauzibilisebb. Csak azokat a célokat valósíthatjuk meg, amelyekből adódó (várható) következményeket valamennyi érintett inkább elfogad, mint bármely alternatíváét. Azt a tervváltozatot, amelyet sem a szakma, sem az érintettek köre nem tud megengedni és aminél nem tud jobbat mondani, elfogadhatjuk, mint az akkor felállítható legjobbat, de nem állíthatjuk róla, hogy nincs jobb. Az *ex ante* értékelés érvényessége csak erre terjedhet ki.

A tervdöntések helyességének, jövőbeni érvényességének a megállapítása vagy empirikus cáfolata csak a megvalósítást követően és korlátozottan lehetséges, és az *ex post* értékelés is csak az adott kontextusban érvényes. Ez a *post factum* értékelés csak az eredményre, az új cselekvéshelyzetre vonatkozik, ott és akkor ténylegesen megjelenő és a tervezésnek tulajdonított hatások érvényességét állapítja meg.

4. Az előrelátásra ható tényezők megjelenítése

Interszubjektív módon az emberi tudatban a korszellemnek és a cselekvéshelyzetnek megfelelően kialakuló kép és cselekvési elhatározás megszületése a meghatározó a koncepcióvezérelt tervezés szempontjából! Ebben a fejezetben azt kerestem, hogy milyen tényezők vannak hatással a céljainkra, a fejekben kialakuló jövőképre, a koncepció vagy stratégia megalkotására és a különböző tényezők milyen módon szintetizálódnak. Szemléltetés céljából megkíséreltem az összefüggések egy részét explicitté tenni, kvázifüggvény formájában leírni. E sematizált képlettel közelített rendszer mozgató ereje a

folyamatos dialógus és a multilaterális kommunikáció, amely során megtörténik e tényezők egymásra vonatkoztatása és a szereplők véleményegyeztetése.

$$\mathbf{T} = \mathbf{f}_i(\mathbf{V}, \mathbf{S}, \mathbf{t}, \mathbf{N}_j(\mathbf{V}, \mathbf{S}, \mathbf{t}), \mathbf{E})$$

- ahol **T** – transzcendálás eredménye, (vízió, terv, stratégia, program);
- V** – észlelt (feltárt) valóság, jelenségek, tényekre vonatkozó elképzelések, (fenomenológiai alapok, gyakorlati tudás);
- S** – strukturális, pragmatista keretek, uralmi, hatalmi kényszerek, érdekérvényesítési lehetőségek (mesterséges gépezet, társadalmi világ);
- t** – aktualizált tudomány, tudományos és szakmai magyarázat (elmélet) és választható eszközök (a tervezés tárgyára vonatkozó tudásnak a tudós társadalom által elfogadott explicit része);
- N_j** – a j közösség értékelései, azok alapjai, az előzőekkel kapcsolatos kritika (konkrét normák, területi-kulturális értékek és értékelések, autonóm részgazságok, lokális „alávetett”, „kisebbségi tudás”);
- E** – egyéb explicitté nem tehető hatótényezők;
- f_i** – a függvény „típusa” az i tervező/döntéshozó tendenciózus racionalizálása, az értékelés jellege (a tervezők filozófiai, normatív elkötelezettsége, „hite”, hallgatólagos tudása, intuíciós képessége stb.).

5 Tervezéselméleti rendszertani kísérlet

Alapvetően megkülönböztettem és jellemeztem az empirikus-analitikus és a koncepcióvezérelt tervezést (lásd 2. táblázat). Kialakítottam a különböző elméletek rendszerbe foglalásának kereteit és feltöltöttem azt sajátos klasszifikációmmal. Megkülönböztetek *tervezéselméleteket* és ezek alkalmazása során használatos *tervezési elméleteket* (módozatokat). A *tervezéselméleti* besorolásokat az szerint végeztem el, hogy a különböző nézetek a tervezés *általános alapkérdéseire* milyen válaszokat adtak, mennyiben különböznek (tervezés)filozófiai hátterük, paradigmájuk. Leírtam az átfogó racionális, a pragmatista inkrementalista, a stratégiai és a funkcionális tervezés főbb alaptételeit (paradigmáját) az alkalmazás előnyeit és nehézségeit. Kifejtettem, hogy szerintem posztmodern tervezés nincs, legfeljebb posztmodern körülmények között folyó tervezésről beszélhetünk.

2. táblázat

**AZ EMPIRIKUS-ANALITIKUS ÉS A KONCEPCIÓVEZÉRELT TERVEZÉS
NÉHÁNY JELLEMZŐJE**

	EMPIRIKUS-ANALITIKUS	KONCEPCIÓVEZÉRELT
<i>Filozófiai alap</i>	pozitivizmus, materializmus, determinizmus, evolucionálizmus	posztpozitivizmus, területi-kulturális relativizmus, kritizmus, kommunikatív etika
<i>Ideológia</i>	totalizáló, instrumentális	elméletek egymásmellettsége és kontextualizálása
<i>Tudás</i>	deskriptív és normatív dualizmusa	kritikai, gyakorlati
<i>A tervezés alapja, motívum</i>	a „van”; az objektívnek vélt valóság és az előtörténet megismerése, „azért mert”	„a legyen”, ott és akkor érvényes „igazság”, normák és szándék „azért hogy”
<i>Módszerek</i>	elemzés, indukció, tudományos racionalizmus, szcientizmus	szintézis, dedukció, érvelés (dialektika), történetileg meghatározott „kommunikatív ész”, megértés
<i>Eszközök</i>	tudományosan igazolt (hatalom által elfogadott) modellek, sablonok, mércék	konszenzuskeresés, adott kontextusban érvényes eljárások, értelmezésminták, kulturálisan begyakorlott feltevések
<i>Értékelési kritérium</i>	„objektivitás”, mérhető eredmény, tudományosság	érvényesség, legitimáció
<i>A tervezés, a terv feladata</i>	irányítási, hatalmi eszköz, allokál, megszab, tilt, korlátoz, megoszt	szabad akarat megvalósításának eszköze, lehetőséget teremt
<i>Célok/politikai kontextus</i>	ágazatiak, „termékorientált”	területiek, problémaorientáltak
<i>Tér</i>	befogadó fizikai szerkezet, „vetítíváson”, gyakorlat terepe	tartalmak viszonyrendszere
<i>Állampolgár</i>	a tervezés tárgya és végrehajtó	a terv kialakításának, végrehajtásának és ellenőrzésének aktív szereplője
<i>Tervező</i>	„objektivitásra” törekvő racionális szakember	moderátor, katalizátor, befogadó szubjektum, jelentéstartalmakkal dolgozó intuitív szakember
<i>Preferált megoldások, technológia</i>	a leghatékonyabb (standardizálás, uniformizálás)	a helyben megfelelő (egyediség, flexibilitás)
<i>Tervezés</i>	dokumentum készítése	interaktív és interpretatív tanulási folyamat, argumentatív eljárás, „igazság diskurzus”
<i>Döntéshozatal</i>	hierarchikus struktúrában a hatalom képviselői, kiemelkedő a nemzeti szint szerepe	a szubszidiaritás elvének megfelelően társadalmiasult individuumok decentralizált csoportjai
<i>Célszervezet</i>	közszféra, nagy (gazdasági) szervezetek	kis szervezetek, civil társadalom, egyének

Forrás: Saját szerkesztés.

Az alapvető tervezői elkötelezettség, a tervezésemélet megválasztása után a hogyan tervezzünk, miként építjük fel rendszerünket és folytassuk le az eljárást kérdésekre is meg kell keresnünk a választ, amelyben a *tervezési elméletek* segítenek. Ezek a tervezés rendszerét, a konkrét tervezési körülményeket, az eljárásrendet tisztázzák, az ajánlott módszerekben, „stílusokban” térnek el, így inkább a tervezés metodológiájához tartoznak. Ezekre a tervezési elméletekre a mindenkori konkrét hatalmi viszonyoknak, az aktualizált politikai tartalmaknak van közvetlen hatása, és ez határozza meg a közösségi tervezésnek az irányítási rendszerben elfoglalt helyét, eszközként való használatát. Megkülönböztettem a *modern közösségi tervezés* kategóriáján belül a tervutasítást, a korporatív és a politikai tervezést. A *pragmatista idealizmus* csoportjába soroltam a széles részvételen alapuló módszert és az akciótervezést. A *(poszt)modern romantika* gyűjtőfogalom alá soroltam be a tranzaktív és a kommunikatív (kollaboratív) tervezést.

A tervezésnek különböző feladatokat szánhatnak, illetve a tervezők a cselekvéshelyzet ismeretében, azt kritikával fogadva, különböző szerepeket vállalhatnak fel. Választott (kapott) tervezői szerepkörnek megfelelően alapvetően *allokatív, innovatív és radikális tervezést* különböztetek meg, amelyek különböző tervezéseméleti és metodológiai választásokat is jelentenek.

6. Térértelmezés

Térszemléletünket sajátos kettősség határozza meg: a tér egyrészt a rajtunk kívüli tárgyaktól független *tiszta szemlélet, gondolati konstrukció, másrészt minden létező sine qua nonja, formája, kerete; egyrészt absztrakt („szubjektív”) szemlélet, másrészt konkrét („objektív”) tapasztalati elemekből álló gyakorlati konstrukció*. A tartalmak nélküli – csak elviekben létező – tér egységes, egyforma „sűrűségű” és üres, önmagában nem strukturálódik. Nem léteznek benne kitüntetett pontok, amelyek körül a jelenségek szükségszerűen szerveződnek vagy szervezhetőek. A térszerkezetet emberek hozzák létre és termelik újra. A térstruktúrák részben a használatból következő viszonyrendszerből erednek, másrészt a térszemléletünk struktúrájának megfelelően alakulnak. A priori térszemléletünk történetileg változó, korábban meghatározóak voltak tapasztalatainkhoz kötődő érzeteink, mára egyre inkább képesek vagyunk ettől elvonatkoztatni. A mindennapi életben a térről alkotott képünket leginkább az experimentális földrajzi tér és annak használata határozza meg, és ez az az előzetes tudás, amelyben a jelenségek térértelmezése interpretálódik, és amelyben, mint előfeltételezésben a

különböző térbeli összefüggéseket konstituáljuk, amelynek megfelelően cselekedeteinket térben szervezzük.

Az érzékelések tere, a jelenségtér a magánvaló világ tárgyain kívül tele van minőségekkel, értékekkel, utópiákkal, ítéletekkel, törekvésekkel stb. *A tér mindezek együttlétezésének rendje, fizikai vagy virtuális kerete. A térbeliség a (fizikai) elkülönülés és egymásra hatás sajátos egységét adja.* A különböző térhasználatok elkülönülnek (*diszkrét jelleg*), ugyanakkor illeszkednek egymáshoz (horizontális kapcsolatok) vagy egymásba (vertikális kapcsolatok), azaz *a tér folytonos, és így az együttlétező elemei szükségképpen kölcsönhatásban vannak.* A teret folytonos, de megszakított elemek sorozataként foghatjuk fel, amelyre nem az egymásutánosság jellemző, hanem a megfagyott és széttört pillanat a magánvaló tárgyait, az embereket, cselekedeteiket, vágyaikat stb. eltérő területi pozíciókba és lehetséges funkciók sokaságába helyezi, amelyeket a térbeni viszonyrendszer köt össze, és teremt a megszakított elemek között különböző elrendeződéseket. E struktúrák létrejöttében a tudatosságnak és a beláthatatlanságnak (véletlennek) egyaránt szerepe van. A szabályszerűségeket mutató, ismétlődő elemek, események térstruktúrákat alkotnak, amelyeknek megkülönböztetett jelentőséget tulajdonítunk, fogalmakkal jelöljük és esetenként materializáljuk is azokat.

A jelenségek egyszerre játszódhatnak le a konkrét fizikai, földrajzi és egyéb összefüggéseket feltételező terekben, azaz *konkrét és absztrakt* terekben. Konkrét tér például a geometriai és a földrajzi tér, még az absztrakt terek az *egzisztenciális és imaginárius* terek összessége. A természeti és művi környezet alkotja a *földrajzi értelemben vett objektív* teret. A hagyományos értelemben vett *szubjektív*, de mégsem imaginárius terek (pl. társadalmi tér, mentális tér) egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert, és egyre nő a tér e két kategóriája közötti különbség, az egybe-nem-esés.

A megragadható, a vizsgálható tér az emberi kapcsolatok és a térelemek viszonyrendszerének hálója. Az egymás mellett (térben) létező jelenségek térbeli viszonyaik, kapcsolataik alapján különböző elrendeződéseket (rendezettség), térstruktúrákat alkotnak. A jelenségekben felismerhetőek általánosítható területi szabályszerűségek, és meghatározhatóak területileg eltérő különbségek is. A területi különbségek fizikai-földrajzi adottságokra és történetileg szituált kultúrspecifikus társadalmi különbségekre vezethetők vissza, amelyek jelentős egyenlőtlenségeket eredményeznek. Korunk legjellegzetesebb problémája a globalizáció és a lokális kultúrák közötti ellentmondás. Egyre inkább e viszonyrendszer válik meghatározóvá a korábbi centrum–periféria problematika mellett, helyett. A társadalmi-gazdasági elmaradottság, a periferikus helyzet egyre inkább a globalizációs hálózatokból való

kimaradásként értelmezhető. A globalizáció és a lokalizáció harca, egymásra hatása (glokalizáció) jövőnk alakulásának fontos tényezőjévé válik.

A térhasználatban megmutatkozó alapvető eltérések alapján *kisléptékű* (antropológiai) és *nagyléptékű* (politikai) *tereket* különböztethetünk meg. Alapvetően a *kisléptékű terekben* újratermelő tudáskészletéből, konceptuális készletekből nyeri az egyén az „értelmezéseit”, amikor nap mint nap kicseréli nézeteit a világ dolgairól és ezáltal újratermeli saját identitását.

3. táblázat

KISLÉPTÉKŰ TEREK — NAGYLÉPTÉKŰ TEREK

JELLEMZŐI

valós közösségek	—	virtuális közösségek
alulról építkezik	—	felülről jut el az alsóbb egységekhez
érzések, érzelmek	—	érdekek, számítás
személyes és „helyi” tudás	—	explicit tudás
személyes kommunikáció	—	közvetett bürokratikus kapcsolat
kölcsönösségen alapuló kapcsolatok	—	egyenlőtlenségen alapuló hatalmi háló
partnerség, horizontális kapcsolatok	—	vertikális hierarchia
lokális	—	globalizáció
területileg, kulturálisan meghatározott	—	transzkulturális (plurális)
helyi értékrend, tradíciók	—	„univerzális” értékek
identitás tradicionális formái	—	új (modern) identitási formák
területi, helyi kötődés	—	mobilitás
informális önszerveződések	—	formalizált, strukturált szervezetek
saját „politika”	—	ismeretlen (eredetű) politika
stabilitás, szerves fejlődés	—	állandó változás, teljesítményorientáltság

Forrás: Saját szerkesztés.

A technikai haladás és a globalizáció objektív tendenciái következtében az árukon, a pénzen, a telekommunikáción stb. keresztül mindenki kapcsolatba kerül egyre nagyobb és folyamatosan táguló nagyléptékű terekkel. Minél nagyobb léptékű a térhasználat, annál globalizáltabb a rendszer és annál általánosabbnak tartott (feltüntetett) normák alapján kellene működni. Arra kell törekednünk, hogy tendenciájában érvényesüljön, hogy a magasabb területi szintek működési elvei általánosabban elfogadott normákon nyugodjanak, de be kell látni, hogy minél nagyobb (átfogóbb) területi szintről van szó, az érintettek köre annál nagyobb (meghatározott esetekben akár a föld teljes népessége), és annál nehezebb lefolytatni a normák elismertetéséhez szükséges nézetegyeztetéseket, diskurzusokat. A lokális és a globális térhasználatok egymáshoz való viszonya nem szimmetrikus, nem a kölcsönösségen alapul. A globalizáció egészen az intim szféráig behatol minden érintett kisléptékű térhasználatba, míg a kisléptékű térhasználatok mögött álló normák alig vannak hatással a

globalizációt mozgató erőkre, vagy csak kevés életvilágnak van ilyen hatása. *A globalizáció felfogható egy hatalmas hálózatként*, amely összeköti, majd saját érdekeinek megfelelően megváltoztatja a világ különböző pontjait, településeket, régiókat, országokat, különböző nemzeteket és kultúrákat. A globalizációval nem eltűnik a területi-kulturális identitás, hanem – részben vagy egészében – más identitás lép a korábbi helyi gyökerű *hovatarozás-tudat* helyébe.

A magasabb területi szint létezése mindig a kevésbé átfogó alacsonyabb szintekben gyökerezik! Az alacsonyabb szintek a magasabb (összetettebb, bonyolultabb) szintek átfogóbb működési elveinek keretein belül működnek. Az alsóbb szintű entitások autonóm szükségletei pedig behatárolják a felsőbb szintű entitás hatókörét. Tehát minden szint a saját, és a magukból alkotott magasabb szintek törvényszerűségei szerint működik. A felsőbb szintek működése nem magyarázható az alsóbb szinteket alkotó egységek működése alapján, minden szintnek saját működési elvei (törvényszerűségei) és funkciói vannak. A magasabb szintet saját működési elvei szabályozzák, ugyanakkor nyitva hagyják az alsóbb szintek működési tereit.

Az emberek megkülönböztetés, elkülönítés, a különböző viszonyok kezelése, irányítása érdekében, értékek és érdekek védelmére (mesterségesen) területeket határolnak le, falakat, kerítéseket emelnek, politikai, igazgatási határokat húznak. Ezzel megteremtik a belső–külső, a befogadás és kirekesztés kettősségét, a határsértés és a kritika lehetőségét. A határok az azonosulás és elutasítás mezsgyéi, amelyek két perspektívát és *két legitimációs* teret is létrehozhatnak. Ilyen demarkációra csak akkor van szükség, ha valamilyen célt szolgál a megkülönböztetés, az elkülönülés vagy elkülönítés, ha valamit másoktól meg kell védeni, vagy valamit a kívülrekedtekkel szemben érvényesíteni akarnak.

A területi határokat nem lehet pusztán pozitívista megközelítésben a térszerkezet elemzésével meghúzni, mintha azok a tér vagy a magánvaló dolgok természetéből erednének. A regionalizáció sem lehet formális öncél, csak folyamatok leképezése, szándékok kerete, eszköze. A régiók nem objektív fizikai tércategóriák, a regionális jelenségek nem egy általánosabb szubsztancia, a térbeliség eredője, így nem szükségszerűen, mindenkor és mindenhol léteznek, hanem csak a tartalom, a térhasználat felől közelíthető sajátos térszerkezeti egységek. A régióknak csak akkor van per se tartalmi vonatkozásuk, ha a zárt földrajzi egységben élő népességének olyan, a környezetétől különböző, *sajátos és közös* jellemzői vannak (pl. nyelv, kultúra, történelmi tradíció, sajátos gazdaság), amelyeket szeretnének megőrizni és fejleszteni, azaz sajátos társadalmi-gazdasági folyamatok, termelődnek újra ezen a szinten, és a közös értékek és érdekek a közös akarat és cselekvés

alapját képezik. A legtöbb esetben, ettől eltérően, a regionális térszerkezet, a területi intézmények többnyire csak „hardverként” adnak formai kereteket bizonyos „szoftverek”, funkciók, feladatok hatékonyabb, jobb ellátásához.

7. Integrált területi (közösségi) tervezés

A különböző társadalomtudományok saját törvényszerűségeik megállapításainál igen gyakran eltekintettek a térbeliségtől, a területi meghatározottságtól, és a közgondolkodás is sokáig olyan evidenciaként kezelte a teret, amivel nem is kell külön foglalkozni. A térben egymás mellett létező jelenségek, folyamatok vizsgálata és tervezése is elkülönült, egymással párhuzamosan folyt, ami számos problémához vezetett. Ez elősegítette a területi tudományok és a területi tervezés fejlődését, megalapozta elfogadottságát, de a szakterület gyermekbetegségei miatt sokáig ezek sem mozdították elő az integrációt. A saját, önálló megközelítés (diszciplína) bizonyítása érdekében nem a társadalomtudományok által vizsgált tartalmak felől közelítettek a valósághoz, hanem az azoktól függetlennek feltételezett teret tanulmányozták, határozták meg törvényszerűségeit, és azt vizsgálták, hogy ez a befogadó szerkezet milyen hatással van a megtöltő tartalmak egymás közötti viszonyaira (térszerkezet) és terjedésére. Erősödött az empirizmus, és a módszertanon eluralkodott a matematikai-statisztika. Ezzel nem kerültek közelebb a valósághoz, hanem ez a tudomány is eltávolodott a praxistól. Ennek következtében a konkrét helyen felmerülő gyakorlati problémákra a tudományterület képviselői sem tudtak kielégítő választ adni, így felértékelődött a különböző tudományterületek együttműködésének, az inter- és multidiszciplináris megközelítéseknek a szükségessége. Az integráció, az együttműködés szükségessége széles körben elfogadottá vált, de mind a mai napig nem tudatosult kellőképpen, hogy *a tér (ideatörikus és konkrét struktúrák) szükségszerűen az együttgondolkodás, az együttműködés közös nevezője.*

A területi tervezés sokáig azért nem tudta betölteni az integrált közösségi tervezés funkcióját, mert geneziséből következően maga is belső integrációra, elméleti megújításra szorult. A területi tervezés a rendezési (fizikai) tervezésből nőtt ki és még mindig annak örökségével terhes. A műszaki szemléletű területi tervek fokozatosan kiegészültek társadalmi, gazdasági szempontokkal, majd a rendezési tervek mellett megjelentek a különböző téregységekre (pl. megye, kistérség) készülő társadalmi-gazdasági aspektusú fejlesztési koncepciók is. Ezeket a koncepciókat nem követte komplex fejlesztési tervek vagy programok készítése, hanem részben a pénzügyi és az ágazati tervek megvalósításán, másrészt rendezési tervek szabályozási funkcióján keresztül érvényesültek. Fokozatosan elkülönült egymástól a fejlesztési és a rendezési típusú tervezés, és a szükségszerű – és azóta folyamatosan

napirenden lévő – integrálás mindmáig csak óhaj maradt. A két tervezési folyamat összehangolását személyes és csoportérdekeken kívül tervezéseméleti nézetkülönbségek is nehezítik, mert más elméleti alapokon és módszereken nyugszanak, a tervezők eltérő paradigmák alapján dolgoznak.

A fejlesztési és rendezési tervezés egy egységes tervezési folyamat része, amelyen belül megkülönböztetett alrendszer a területfelhasználás rendjének és területhasználat szabályainak a meghatározása. Az egységes tervezés lehetőségét megalapozza, hogy a fejlesztési és a rendezési tervezésnek számos közös nevezője van:

- ugyanaz a fizikai környezet;
- ugyanaz a társadalmi-gazdasági miliő;
- ugyanaz az aktuális tudás vonatkozik rá;
- ugyanaz a társadalmi csoport adja a referenciakeretet: azonosak az értékek, normák és érdekek;
- azaz, azonos a cselekvéshelyzet, konkrét helyen és időben ugyanazokat a célokat kell teljesíteni mindkettőnek.

Számomra mindebből az következik, hogy a fejlesztési és rendezési tervezésnek *egységes helyzetfeltáráson* kell alapulniuk és *közös a koncepcionálás, a célmeghatározás, a stratégiaalkotás mozzanata* is. A célok meghatározása morális szinten kezdődik, először univerzális, mindenki számára elfogadható általános normák megfogalmazása történik. Ezekből kiindulva etikai-politikai kérdések megválaszolásával kell meghatározni, hogy mi a jó nekünk. A legmegfelelőbb eszközök kiválasztása már pragmatikus szakmai viták eredménye lehet. A legnagyobb nyilvánosságot, a legszélesebb részvételt az első lépések igényelnek, majd az érintettek bevonására kell törekedni, és az eszközválasztások döntően már szűkebb szakmai körökben folyhatnak. Ez a sorrendiség egyben egyfajta hierarchiát is jelent.

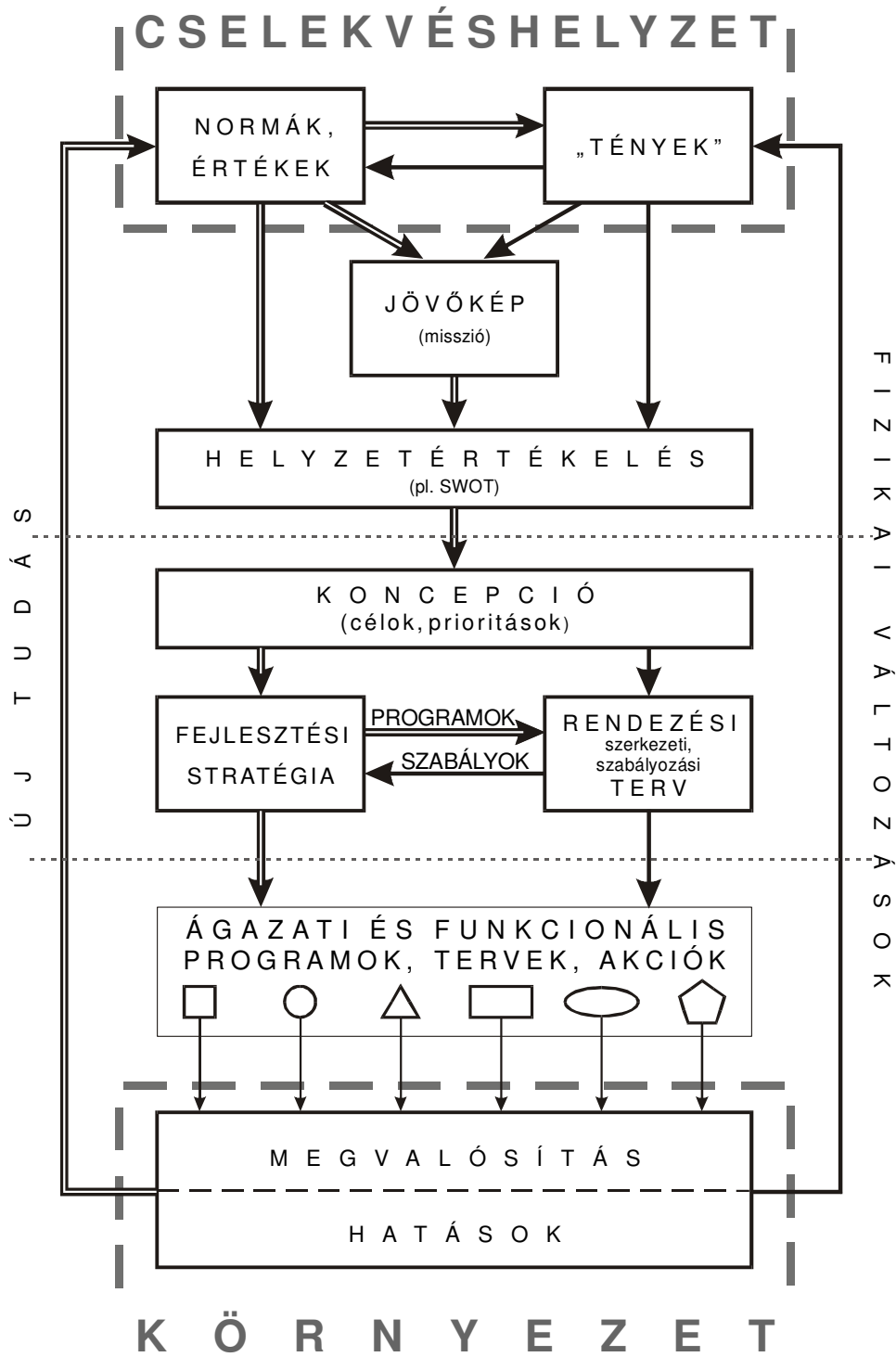
Rendezési típusú gondolkodást (tervezést) igényel a kötöttségek, az elfogadott (vállalt) determinációk meghatározása, a fejlesztések ezeknek megfelelő szabályozása és az elfogadott fejlesztési elhatározások területfelhasználásának műszaki megtervezése. A konkrét (ágazati, funkcionális, területi) programok (tervek) és akciók a stratégiai elhatározásoknak megfelelően, a rendezési szabályokat és lehetőségeket figyelembe véve készülnek. Ezt a kívánatos folyamatot szemléltetem a 4. ábrán.

Az ábrán az első szaggatott vonal feletti rész a – hagyományos terminológiával – vizsgálati munkafázis. A két szaggatott vonal közötti területen történik az akarat explicitté

tétele, új tudás létrehozása (szintetizálás, koncepcionálás, paradigmálás), amelynek fontos részét képezik azoknak a normatív szabályoknak a megalkotása és elfogadása, amelyek rendezési tervek formájában jelennek meg. A továbbiakban együtt vagy külön-külön tervezett (ágazati, funkcionális) programok, cselekvési tervek az egységes stratégiába illeszkedve, az elfogadott rendezési szabályoknak és szakracionális szempontoknak megfelelően funkcionális tervezési elvek alapján készülhetnek. Tehát az ágazati típusú (parciális) gondolkodás tipikusan a tervezésnek ebben a fázisában kap helyet.

4. ábra

AZ INTEGRÁLT TERÜLETI (KÖZÖSSÉGI) TERVEZÉS FOLYAMATA

Forrás: Saját szerkesztés.

6. Az értekezés témakörében megjelent fontosabb publikációk

6.1. Szakfolyóiratban megjelent tanulmányok

1. 1987. A területfejlesztés fogalmáról. *Tér és Társadalom*, 1. 1. 1-15. pp.
2. 1990. A helyi gazdaságfejlesztés elmélete. *Gazdasági Fórum*, 6. 44-55. pp.
3. 1991. Szempontok az irányítási rendszer modellváltásához. *Tér és Társadalom*, 5. 1. 55-71. pp.
4. 1991. A térszemlélet változó tartalma. *Tér és Társadalom*, 5. 1. 103-109. pp.
5. 1991. Posztmodern: a modernizáció kritikája, avagy új kihívás. *Tér és Társadalom*, 5. 4. 1-16. pp.
6. 1991. - Pfeil E.: Önkormányzati társulások a területi tervezésben, *Magyar Közigazgatás*, 41, 11. 1003-1010. pp.
7. 1992. Mi lesz veled területfejlesztés? *Tér és Társadalom*, 6. 1-2, 76-87. pp.
8. 1993. Az elmaradott falusias térségek központi támogatásának gondjai. *Gazdálkodás*, 37. 9. 51-57. pp.
9. 1994. Regionális gazdaságfejlesztés „kereslet-oldali” stratégiák segítségével. *Comitatus*, 4. 12. 60-63. pp.
10. 1994. A Dél-Dunántúl, mint a magyar makroregionális szerkezet egyik eleme. *Tér és Társadalom*, 8. 1-2. 1-4. pp.
11. 1994. Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához. *Tér és Társadalom*, 8. 3-4. 23-39. pp.
12. 1997. Tervezéseméleti alapvetések. *Tér és Társadalom*, 11. 3, 1-16. pp.
13. 1998. Programozás a területi tervezésben. *Falu Város Régió*, 5. 3-4. 3-4. pp.
14. 1998. Új fejlődési zónák kialakulása. *Falu Város Régió*, 5. 7. 14-15. pp.
15. 1999. Készítsünk területfejlesztési programot! *Falu Város Régió*, 6. 1-2. 19-21. pp.
16. 1999. Fából vaskarika: Az ágazatiság és a területiség egységének a megteremtése. *Falu Város Régió*, 6. 10. 18-19. pp.
17. 2001. Szeletek a tervezés mélyrétegeiből. *Tér és Társadalom*, 15. 3-4. 11- 24. pp.
18. 2001. A területfejlesztéssel és területi tervezéssel kapcsolatos uniós fogalmak tartalma és használata. *Falu Város Régió*, 8. 3. 3-5. pp.
19. 2001. SWOT elemzés a területi stratégiák kialakításának folyamatában. *Falu Város Régió*, 8. 6. 3-5. pp.
20. 2002. A területi tervezés újraszabályozásáról. *Falu Város Régió*, 9. 3. 9-11. pp.
21. 2003. A tér kép egy olvasata és a területi tervezés. *Tér és Társadalom*, 17. 1. megjelenés alatt

6.2. Tanulmánykötetben, illetve konferenciakötetben megjelent tanulmány

22. 1985. Gondolatok a vonzáskörzetek tervezéséről. In: Faragó L. – Hrubí L. (szerk.) *A vonzáskörzetek gazdasági és közigazgatási kérdései*. Pécs: MTA RKK, Közlemények 32. 304-307. pp.
23. 1986. Dilemmas of Regional Planning in Hungary. In: *Planning Theory and Practise*. Torino: Pol. Univ. di Torino, Papers, Vol.1. 126-146. pp.
24. 1988. – L. Hrubí: Development Possibilities of Backward Areas in Hungary, *Discussion Papers* No. 7. Pécs: Centre for Regional Studies. 23 p.
25. 1989. Comprehensive Reform in Hungary and its Effects on the Regional Structure. Morgantown: RRI West Virginia University, *Research Paper* 8906, 20 p.
26. 1991. Local Economic Development, In: Horvath Gy. (ed.) *Regional Policy and Local Governments*, Pécs: Centre for Regional Studies, 71-84. pp.
27. 1992. A kormányzat területpolitikája. In: Csefkó F. (szerk.): *Félidő előtt a falusi önkormányzatok*. Pécs: Önkormányzati Akadémia Pécsi Területi Iskolaközpontja, 102-112. pp.
28. 1992. – Gy. Horvath: System - Change in Hungary and New Issues of Regional Development. In: Steiner – Isak – Marko (eds.): *Alle Macht nach Unten? Region und Gemeinden Gestalten die neuen Demokratien Europas*. Graz: Leykam, 177-190. pp.
29. 1992. A térszemlélet változó tartalma. In: Lados M. (szerk.) *Területi szemlélet a közgazdaságtanban, avagy van-e regionális gazdaságtan Magyarországon*. Győr: MTA RKK, 155-167. pp.
30. 1993. A környezetvédelem és a területfejlesztés integrálódásának szükségessége. In: *Területfejlesztés – Környezetvédelem II*. Országos Környezetvédelmi Nyári Akadémia. Területfejlesztés és Környezetvédelem. Budapest: Környezetvédelmi Információs Klub, 47-56. pp.
31. 1993. Területfejlesztés: fantom vagy realitás? In: Kovács K. (szerk.) *Település, gazdaság, igazgatás a térben*. Pécs: MTA RKK. 77-92. pp.
32. 1993. Systemic change and potential trends of regional development in Hungary. In: *Spatial Research and the Social-Political Changes: Papers of the 7TH Polish-Hungarian Geographical Seminar*. (Kecskemét, Hungary 17-21 September, 1990) Pécs: Centre for Regional Studies, 29-36. pp.
33. 1994. Területi tervezés „posztmodern” körülmények között. In: Gidai E. (szerk.) *Magyarország a XXI. sz. küszöbén*. IV. Magyar Jövőkutatási Konferencia előadásai, Budapest: MTA Jövőkutatási Bizottsága Társadalomkutató- és Előrejelző Intézet, 602-612. pp.
34. 1994. The competitive development concept of the South Transdanubian region. In: Hajdú Z. – Horváth Gy. (eds.): *European Challenges and Hungarian Responses in Regional Policy*. Pécs: Centre for Regional Studies, 283- 287. pp.
35. 1995. A regionális gazdaságfejlesztés és a dél-dunántúli régió stratégiája. In: Hegedüs M. (szerk.) *Regionális politika a piacgazdasági átmenetben*. Budapest – Pécs: Gazdaságkutató Intézet, MTA RKK, 107-116. pp.
36. 1995. Dilemmas and main tendencies of the new Hungarian regional policy. In: Z. Fröhlich (at. al.) (eds.) *Industrial Restructuring and its Impact on Regional Development*. Zagreb: Institute of Economics, 215-222 pp.

37. 1998 Területi tervezés – európai elvárások és ajánlások. In: Csefkó F. (szerk.) *EU-integráció – Önkormányzatok I.* Budapest, Önkormányzati Szövetségek Tanácsa, 215-229. pp.
38. 1999 Regional "winners and "losers". In: Hadú, Z. (ed.) *Regional processes and Spatial Structures in Hungary in the 1990's.* Pécs: Center for Regional Studies, 316-327. pp
39. 1999. A társadalmi részvétel dilemmái a területi tervezésben. In: Csefkó F. – Horváth Cs. (szerk.) *Magyar és európai civil társadalom.* Pécs: MTA RKK DTI - Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület, 385- 392. pp.
40. 2000. Területi tervezés az európai integráció tükrében. In: Horváth Gy. (szerk.) *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban.* Pécs: MTA RKK, 149-162. pp.
41. 2000. A területi tervezés és programozás szerepe az EU csatlakozáshoz való felkészülésben. In: Hahn Cs. (szerk.) *A területfejlesztés feladatai az ezredfordulón és az információs társadalom.* Budapest: Hazai térségfejlesztő Kft, 41-49 pp.
42. 2000. A (terület)fejlesztés irányítási algoritmus a programozás. In: Horváth Gy. Rechnitzer J. (szerk.) *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* Pécs: MTA RKK, 527-541. pp.
43. 2001. Spatial planning in the light of the European integration. In: Gál, Z. (ed.) *Role of the Regions in the Enlarging European Union.* Discussion Papers. Special, Pécs: Centre for Regional Studies 157-171. pp.
44. 2001. Regionális szintű tervezés. In: Papp Kincses E. Kassay J, Kánya J. (szerk.) *A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben.* Csíkszereda: Székelyföld 2000 Munkacsoport,. 51-57. pp.

6.3. Egyéb publikációk

45. 1983. *A város és kapcsolatrendszerének fejlesztési koncepciója.* Doktori értekezés. Pécs: JPTE, 102 p.
46. 1990. (szerk) *Területi tervezés.* Olvasókönyv a Janus Pannonius Tudományegyetem Terület- és Településfejlesztési Továbbképző szak hallgatóinak. Pécs: MTA RKK, 165 p.
47. 2000. *Területi tervezés és intézményrendszere.* Rotterdam, Dublin, Pécs, Budapest: Netherlands Economic Institute, Udarás na Gaeltachta, MTA RKK, Nemzetközi Bankárképző Központ, 149-162 pp.

6.4. Tanulmánykötet szerkesztése

48. 1985. - Hrubí L. *A vonzáskörzetek gazdasági és közigazgatási kérdései.* Pécs: MTA RKK, Közlemények 32. 320 p.

6.5. Fontosabb kutatási zárójelentések

49. 1984. (társszerzőkkel) *Baranya megye területfejlesztési tervét megalapozó információs bázis és rendszer.* Pécs: MTA RKK, 320 p.
50. 1985. (társszerzőkkel) *Baranya megye többszörösen hátrányos helyzetű településeinek fejlesztési lehetőségei.* Pécs: MTA RKK, 169 p.

51. 1986. (társszerzőkkel) *Pécs hátrányos helyzetű peremterületeinek összehasonlító vizsgálata és fejlesztési lehetőségei*. Pécs: MTA RKK, 146 p.
52. 1994. (témavezető, társszerző és szerkesztő) *A Dél-Dunántúl Területfejlesztési Koncepciója*. Pécs: MTA. RKK, 1. kötet, 233 p. 4. kötet, 241. p.
53. 1995 (közreműködő) *Reform of the Hungarian Regional Development Fund*. Horváth Gy. (ed.) Pécs: Centre for Regional Studies, 149 p.
54. 1996. (közreműködő) *Regional Development and Institutional Changes of Regional Policy in Hungary*. Horváth Gy. (ed.) Pécs: Centre for Regional Studies, 166 p.
55. 1997. (témavezető, társszerző és szerkesztő) *Pécs-Komló komplex tájrehabilitációs és környezetállapot javító programja*. 2 kötet 248 p.
56. 1998. (témavezető, társszerző és szerkesztő) *Az Ércdúsító Üzem területének és létesítményeinek továbbhasznosítási lehetőségei*. Pécs: MTA RKK, 116 p.
57. 1998. (témavezető, társszerző és szerkesztő) *Javaslat a megyék és a tervezési-statisztikai régiók támogatási eszközrendszerére és a programok végrehajtásának intézményrendszerére*. Pécs: MTA RKK, 40 p.
58. 1999. (témavezető, társszerző és szerkesztő) *A nemzeti fejlesztési terv készítésének elméleti és gyakorlati kérdései*. Pécs: MTA RKK, 168 p.
59. 2000. (témavezető, társszerző és szerkesztő) *Az új irányelvek hatása a csatlakozási feltételekre*. Pécs: MTA RKK, 203 p.